

Hajottiko glasnost Neuvostoliiton?

Jukka Pietiläinen

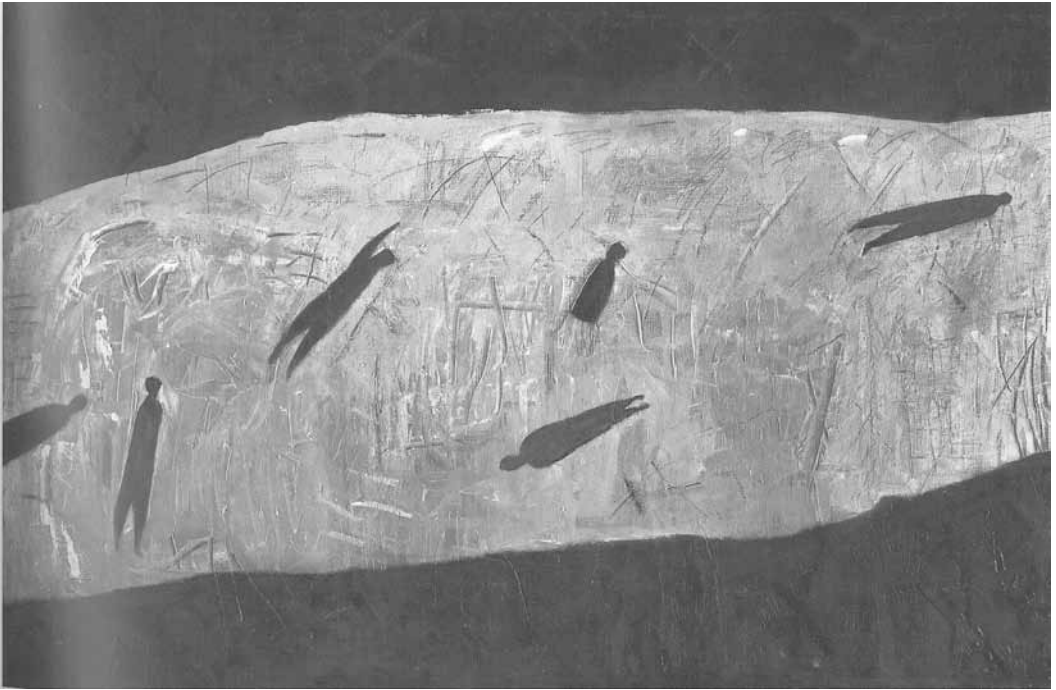
Elokuussa 1987 ilmestyi Neuvostoliiton suomenkielisen kulttuurilehden, *Punalipun*, Inkeri-numero. Numero kertoi inkerinsuomalaisten historiasta, erityisesti 1930-luvun vainoista ja väestön karkotuksista 1930- ja 1940-luvuilla. Numero oli selvä merkki *glasnostista*, avoimuuspolitiikasta, tiedotusvälineissä. Keskustelu kansallisuuspolitiikasta oli tullut mahdolliseksi muutenkin kuin vain muodollisella tasolla, jonka mukaan kansallisuuskysymys Neuvostoliitossa on ratkaistu. Kun luin tätä *Punalipun* numeroa Tampereen kaupunginkirjastossa, yllätyin, vaikka en siihen aikaan tuntenutkaan kovin hyvin neuvostolehdistön ja neuvostoyhteiskunnan toimintaa. Yllätykseni ei johtunut ensisijaisesti siitä, etten olisi tiennyt kansallisuuksien välisiin suhteisiin liittyvistä ongelmista. Syyinä oli ennemminkin se, että nyt oli julkaistu jotain sellaista, mitä neuvostoliittolaisissa lehdissä ei ollut julkaistu aikaisemmin. Kyse ei ollut ensisijaisesti tiedon saamisesta vaan julkisuuden rajojen muuttumisesta, vaikka verkostojen kautta kulkevan tiedon leviäminen ei toki ollut yhtä tehokasta kuin samojen asioiden julkaiseminen lehdistössä.

Varsin samaan tapaan kokemuksistaan kertovat Alexei Yurchakin (2006, 2) haastattelemat ihmiset, kun he joskus vuosina 1987 tai 1988 kokivat tietoisuuden murroksen tai voimakkaan

šokin havaittuaan julkisuuden rajojen avartuneen. Myös itse Gorbatšov kertoo perestroikan aikaa käsittelevissä muistelmissaan siitä, että haastattelun antaminen ilman valmiiksi kirjoitettuja vastauksia (jotka olivat toki olemassa, mutta joita Gorbatšov ei käyttänyt) oli hänelle uusi kokemus, kun hän antoi ensimmäiset tällaiset haastattelut *Time*-lehdelle syyskuussa 1985 ja ranskalaisille lehdille Pariisiin vierailuun liittyen. Pian pääsihteerin uusi julkisuustyylit tuli normaalliksi ja tavalliseksi, vaikka alkuun se oli ”kumamajainen”, johon toiset suhtautuivat riemulla ja toiset tuomiten (Gorbatšov 2006, 65).

Sanana *glasnost* on kuulunut venäjän kieleen jo pitkään ja myös 1970-luvulla oli toimeenpantu *glasnost*-kampanjoita. Esimerkiksi vuonna 1976 keskuskomitean päätös kehotti tiedotusvälineitä ”julkaisemaan totuuden byrokratismista ja virkavaltaisuudesta” ja vuonna 1979 ”takaamaan leniniläisen *glasnostin* periaatteen toteuttamisen käytännössä” ja ”kehittämään edelleen periaatteellista, avointa ja rakentavaa kritiikkiä ja itsekritiikkiä” (McNair 1991, 42). Aikaisemmat kampanjat olivat kuitenkin lyhytaikaisia eikä niillä ollut merkittävää laajempaa vaikutusta.

Myös Gorbatšovin *glasnostiin* suhtauduttiin aluksi todennäköisesti lyhytaikaisena kampanjana. Esimerkiksi vielä maaliskuun 1986 puoluekonferenssin aikana *glasnostista* tuskin voitiin puhua poliittisena ohjelmalla (Vjazemski & Jelisejeva 2003, 43), eivätkä useimmat ihmiset uskoneet, että *glasnostin* tuomat muutokset olisivat merkittäviä (Yurchak 2006, 2). Myös osa läntisistä arvioista oli epäileviä: *glasnost* merkitsee vain niin paljon sananvapautta kuin Gorbatšov ja puoluejohto haluaa sen merkitsevän

Igor Ganikovski: *Lethe*, 1985.

(Dejevsky 1989, 39). Konservatiivisten voimien odotettiin ottavan pian vallan käsiinsä (McNair 1989; Yanov 1988) ja palattaisiin ainakin osaksi entiseen malliin. Jo alkuvaiheessa esitettiin myös ajatus siitä, onko tiedon salaaminen välttämätön piirre neuvostojärjestelmän olemassaololle, ja vastauksen arveltiin löytyvän jo lähitulevaisuudessa (Benn 1987, 274).

Gorbatšovin ajan *glasnost* ei kuitenkaan jäänyt lyhytaikaiseksi kampanjaksi, vaan siitä tuli osa virallista politiikkaa. Samalla sana levisi moniin muihin kieliin ja *glasnost* alkoi merkitä omanlaistaan poliittista käsitettä: julkisen keskustelun rajojen laajenemista neuvostoliittolaisen yhteiskuntajärjestelmän puitteissa.

Glasnostin syntyyn oli selvä syy: puolueen johto käytti avoimuuspolitiikkaa uudistusten vastaisen opposition murtamiseen ja kansan tuen saamiseen. Battlen (1988, 370) mukaan tiedonvälityksen reformi perustui kolmeen seikkaan: vapaammat tiedotusvälineet osoittaisivat, että johto on vakavissaan uudistuspolitiikan suhteen; julkinen keskustelu yhteiskunnallisista ongelmis-

ta loisi painetta puolueen ja valtion koneistoon; ja johto saisi tiedotusvälineiden avulla tietoa siitä, miten uudistuksiin suhtaudutaan. Joissain läntisissä arvioissa (Gaunt 1987, 526) *glasnostin* taustalla nähtiin myös yleisön lisääntyvät vaatimukset paremmasta tiedonsaannista. Johdolla ei kuitenkaan olisi ollut tarvetta myöntyä yleisön vaatimuksiin, ellei sananvapauden laajentamisen olisi katsottu palvelevan johdon tavoitteita.

Gorbatšovin *glasnost*-kampanja alkoi varsinaisesti vuonna 1986. Tšernobylin ydinvoimalaonnettomuus huhtikuussa 1986 osoitti puutteet maan sisäisessä tiedonkulussa ja antoi vauhtia muutoksille. Sensuuriviranomaisten valtaa rajoitettiin kesäkuussa 1986 ja keskustelun rajat alkoivat vapautua, mutta monet asiat pysyivät keskustelun ulkopuolella pitkälle vuosiin 1987 ja 1988. Esimerkiksi kansallisuuskysymys pysyi suljettuna aiheena vuoteen 1988 asti (Hough 1997, 145). Tätä taustaa vasten *Punalipun* Inkerin numero oli aikaansa edellä.

Glasnostin alkaminen on toisinaan ajoitettu jo vuoden 1984 lopulle, jolloin Gorbatšov käytti

sanaa puolueen ideologisessa konferenssissa (Gibbs 1999, 22). Yksi varhaisista *glasnostin* ilmentymistä oli myös Gorbatšovin Leningradissa 17.5.1985 ilman papereita pitämä puhe, joka televisioitiin koko maahan. *Glasnostissa* oli siten kyse myös siitä, miten viestittiin, eikä pelkästään viestin sisällöstä (Johno 1996, 41; Paasilinna 1990, 72). Kun puhe pidetään valmistellusta paperista, sen voi olettaa perustuvan kollektiiviseen valmisteluun ja hyväksyntään, ilman paperia pidetyssä puheessa sen sijaan voi ajatella olevan jotakin spontaania ja omaa, mihin ei Neuvostoliitossa ollut totuttu. Muutamaa vuotta myöhemmin Gorbatšov käytti sanaa ”minä” eli puhui omissa eikä puolueen nimissä. Myös tämä herätti ensimmäisiä kertoja esiintyessään huomiota ja saattoi viestiä myös ristiriidoista kollektiivisen johdon piirissä.

Glasnostin vaiheet

Glasnost alkoi selvästi neuvostoperinteeseen kuuluvana prosessina, mutta se sai edetessään muotoja, jotka alkoivat murentaa neuvostoideologiaa ja lähestyä länsimaista sananvapauskäsitettä. Paasilinnan (1990, 97) mukaan vuodet 1985–1987 olivat saneerausvaihe. Sen tunnusmerkkejä olivat keskustelevämpi, kriittisempi, laaja-alaisempi ja avoimempi journalismi sekä joukkotiedotuksen sisällön nykyaikaistaminen. Joukkoviestimet alkoivat erottua toisistaan, mutta oikeus tiedottaa säilyi vallankäytön ylätasolla. Gorbatšov painotti tammikuun 1986 puoluekonferenssissa, että kritiikiltä suljetuista alueista on päästävä eroon ja sensuuria väljennettiin poliittisten aiheiden osalta jo kesällä 1986 (Gibbs 1999, 34–39). Lehdistö oli Gorbatšovin ainoa luotettava liittolainen taistelussa puolueen konservatiivisia voimia vastaan (Zassoursky 2004, 4).

Paasilinnan mukaan *glasnostin* toinen vaihe vuodesta 1987 puoluekonferenssiin kesällä 1988 oli koettelemusten vaihe. Sen aikana joukkotiedotus sai aikaan kansalaisaktiivisuutta ja vaikutti yleisen mielipiteen merkityksen kasvuun. Epäkohtajournalismista pyrittiin kan-

salaisosallistumista tukevaan joukkoviestintään. (Paasilinna 1990, 97). Samalla kun historian avointa käsittelyä julkisuudessa laajennettiin, oppositio puolueen sisällä vahvistui: Gorbatšovia vastaan olivat niin nopeampia uudistuksia vaativat kuin uudistuksiin kriittisesti suhtautuvat (Gibbs 1999, 89).

Vuonna 1987 keskusteltiin myös *glasnost*-laista, joka lakiehdotuksen mukaan olisi vastannut länsimaista julkisuuslakia ja taannut kansalaisille oikeuden saada tietoa hallinnon toiminnasta (Baturin 2006, 19–22). Lakia ei kuitenkaan säädetty ja ehdotus katosi hallintokoneistoon.

Kun *glasnost* oli päässyt vauhtiin, se alkoi kääntyä itseään vastaan: paikallis- ja aluetasolla uutta vapautta alettiin käyttää uudistuksia ja vapautumista vastaan. Valtakunnallisella tasolla vastustajien kampanja tuli selvimmin esiin kun *Sovetskaja Rossija* julkaisi 13.3.1988 leningradilaisen Nina Andrejevan kirjeen, jossa neuvostomenneisyyden uudelleenarviointia, paljastuksia, vähemmistökansallisuuksien liikehdintää ja liberalismia paheksuttiin (Paasilinna 1990, 91).

Kesäkuussa 1988 pidetyn puoluekonferenssin jälkeen *glasnost* siirtyi uuteen vaiheeseen, jossa se alkoi etäännyä neuvostoideologiasta (Gibbs 1999, 90). Tästä huolimatta Gorbatšov puolusti mielipiteiden moninaisuutta, mutta korosti samalla, että julkaistavien mielipiteiden tulisi puolustaa ja vahvistaa perestroikaa ja sosialismia. Avoin kilpailu vallasta ei tullut kysymykseen (Remington 1989, 279–280).

Paasilinna (1995b, 148, 176) pitää television merkitystä keskeisenä *glasnostin* kehityksessä. Televisio oli levinnyt koko Neuvostoliittoon ja se tavoitti yli 90 prosenttia väestöstä. Tärkeimmät *glasnostin* ajan piirteet olivat suorat lähetykset ja yhteiskunnalliset ajankohtaisohjelmat. Suorien lähetysten osuus tuntimäärästä kasvoi vain 10 prosentista 15 prosenttiin, mutta niiden luonne muuttui. Esimerkiksi suorat lähetykset kansanedustajien kongressin istunnosta aloitettiin toukokuussa 1989. Eräänlainen huippu pyhinä pidettyjen arvojen luhistumisesta televisiossa koettiin juuri kansanedustajien kongressin is-

tunnossa: kansanedustajaksi valittu nuori upseeri arvosteli voimakkaasti neuvostoarmeijan komentajaa Dmitri Jazovia, joka istui parvekkeella kuuntelemassa. Myös Gorbatšoviin kohdistuva arvostelu oli ennenkuulumatonta. Samalla kansalaiset alkoivat entistä rohkeammin esittää mielipiteitään televisiossa.

Glasnostin aikana ulkomaisten radiolähetysten kuuntelu lisääntyi ja kuuntelu siirtyi musiikista uutisiin. Valko-Venäjää koskevien tietojen mukaan *glasnost* vain lisäsi kiinnostusta läntisiin ohjelmiin (Manajev 1990). Sen sijaan Virossa *glasnost* vähensi Suomen television katselua, koska omasta televisiosta tuli kiinnostavampi. Suomen televisiosta seurattiin viihdettä, kun ennen oli seurattu uutisia. Ulkomaisten radiolähetysten kuuntelumahdollisuudet paranivat, sillä niiden häirintä lopetettiin vuonna 1987.

Glasnost-politiikan tuloksena neuvostolehdistö ryhtyi toteuttamaan aikaisemmin juhlapuheisiin jääneitä ideoita käytännössä. Toimittajista tuli kansalaisten liittolaisia yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemisessa. Toki tämä rooli oli vallinnut jo aikaisemminkin, mutta monissa tapauksissa se oli joutunut väistymään poliittisten paineiden alla.

Uuden venäläisen lehdistöhistorian mukaan *glasnost* merkitsi demokratisoitumista ja psykologista valmistautumista ja aktiivista osallistumista komentojärjestelmän kaatamiseen (Ovsepjan 1999, 192). *Glasnost* avasi toimittajille uusia aiheita, mutta toi heille myös uusia vaikeuksia. Koskaan ennen ”neuvostoliittolainen journalismi ei ollut tuntenut tarvetta kuvata objektiivisesti moninaisia ongelmia, joita uusi poliittinen ja taloudellinen ajattelu synnytti” (Ovsepjan 1999, 191). Myös toisenlaisia näkemyksiä esiintyy: Dmitri Strovskin mukaan ajalle oli ominaista vastakkainasettelu yhtäältä puolueen ja valtion hallintorakenteiden ja toisaalta journalistien välillä. Hallinto yritti pitää toimittajat valtansa alla ja pienemmillä paikkakunnilla *glasnostia* esiintyi vain satunnaisesti (Strovski 1998, 241). Sensuurilaitos oli edelleen toiminnassa, vaikka sen valtuuksia olikin pienennetty.

Lehdistön muutos alkoi virallisen lehdistön linjan muuttumisena ja lehdistön jakaantumisenä muutosten kannattajiin ja vastustajiin. Seuraavana vaiheena oli vuosina 1987 ja 1988 pienten vaihtoehtolehtien syntyminen ja kolmantena valtakunnallisten sitoutumattomien lehtien syntyminen 1989 alkaen. Vaihtoehtolehtiä ei painettu virallisissa kirjapainoissa vaan monistettiin kirjoituskoneilla ja kopiokoneilla. Vuoden 1987 lopussa itsenäisten lehtien määrä oli noin 50 ja niiden levikit vaihtelivat 30:stä 200:aan. Vuonna 1988 *Ekspress-Hronikan* levikki oli jo 10 000 ja syyskuussa 1989 yhteinen levikki oli jo 80 000 kappaletta (Baltiaa ja osuuskuntien julkaisemia lehtiä lukuun ottamatta). (Krekola 2000, 78–79.)

Sanomalehtien levikki kasvoi nopeammin kuin parin aikaisemman vuosikymmenen aikana. Vuodesta 1984 vuoteen 1989 sanomalehtien kokonaislevikki nousi 185 miljoonasta 230 miljoonaan. Kriittisemmät ja uudistuksia kannattavat lehdet lisäsivät levikkiään konservatiivisia lehtiä nopeammin (Schillinger 1989, 835). Samalla lehtien ajankohtaisuus parani: kun englanninkielisen *Moscow News* -lehden jutuista vain 15 prosenttia oli vuonna 1982 liittynyt ajankohtaisiin aiheisiin, ajankohtaisia juttuja oli vuonna

Igor Ganikovski: *Liike*, 1998.

1989 peräti 92 prosenttia (Schillinger & Porter 1991, 141). Lehdissä julkaistujen lukijakirjeiden määrä kasvoi valtavasti ja kirjeiden sisältämät mielipiteet monipuolistuivat (Shlapentokh 1990, 154; Pietiläinen 2002, 380–381). Kehitys ei kuitenkaan ollut yksinomaan positiivista, vaan varsin pian myös erilaiset ääriaineokset kuten juutalaisvastaisuus nousivat julkisuuteen (Garrard 1991).

Neuvostoliiton lehdistölain säätäminen vuonna 1990 oli *glasnost*-politiikan eräänlainen päätepiste. Laissa kiellettiin sensuuri ja annettiin jokaiselle kansalaisille oikeus perustaa tiedotusvälineitä. Laki korosti toimittajien oikeuksia ja se merkitsi selvää luopumista puolueen ja valtion johtamasta ja valvomasta joukkotiedotusjärjestelmästä. Pääosin samoille periaatteille perustuva Venäjän lehdistölaki vuodelta 1991 on voimassa edelleenkin.

Lehdistölain säätämisen myötä *glasnostissa* siirryttiin ”ylhäältä alas” -vaiheesta ”alhaalta ylös” -vaiheeseen. Tässä vaiheessa *glasnost* alkoi muistuttaa entistä enemmän läntistä moniarvoisuutta. Perustettiin riippumattomia ja uusien puolueiden lehtiä. Samalla ylätasoinen aloitteellisuus väheni ja Gorbatšovin katsotaan siirtyneen tukemaan konservatiiveja vuoden 1990 lopulla. Television valvonta lisääntyi, television johtaja vaihdettiin ja kriittisiä ohjelmia lakkautettiin. *Glasnost* oli kuitenkin edennyt jo niin pitkälle, että sitä veivät eteenpäin kansalaiset ja takaisin kääntyminen oli mahdotonta. (McNair 1994, 116–119). Samalla itsenäisten lehtien määrä alkoi laskea, sillä ne olivat menettäneet tehtävänsä: kaikkea mitä oli julkaistu vaihtoehtolehdissä, voitiin julkaista myös virallisissa lehdissä. Osa lehdistä rekisteröityi uuden lain mukaan, mutta suurin osa lopetti toimintansa taloudellisten vaikeuksien vuoksi (Krekola 2000, 87–88).

Neuvostoliiton ajan viimeistä vuotta voi kutsua myös lehdistön vapauden kultakaudeksi (McNair 1994, 121). Lehdistö oli vapaa sekä valtion valvonnasta että markkinoiden pakosta. Journalistit voivat harjoittaa ammattiaan johdonmukaisesti, he tunsivat itsensä vapaiksi ja löysivät uuden suhteen yleisönsä. *Glasnostilla*

oli kuitenkin rajansa ja vapauden aste vaihteli hyvin paljon alueittain ja joillakin alueilla paikallinen vanhakantainen johto pyrki rajoittamaan tiedotusvälineiden vapautta (Downing 1996, 82–83).

Rajoituksia yritettiin toteuttaa myös valtakunnan tasolla. Tammikuussa 1991 keskustelevisio ja *Izvestijan* päätoimittajat vaihdettiin konservatiiveihin, Latviassa ja Liettuassa televisio otettiin keskusvallan haltuun ja keskusteluohjelmia lakkautettiin (Jensen 1993, 105). Baltian tapahtumia käsittelevät raportit sensuroitiin keskustelevisiosta, mutta toimittajat eivät myöskään olleet valmiita luopumaan uusista vapauksistaan (Mickiewicz 1997, 100–102). Samalla Gorbatšovin ja Jeltsinin valtataistelu tarjosi mahdollisuuksia vaihtoehtoisten näkemysten julkaisuun.

Yhteiskunnalliset ongelmat ja *glasnost*

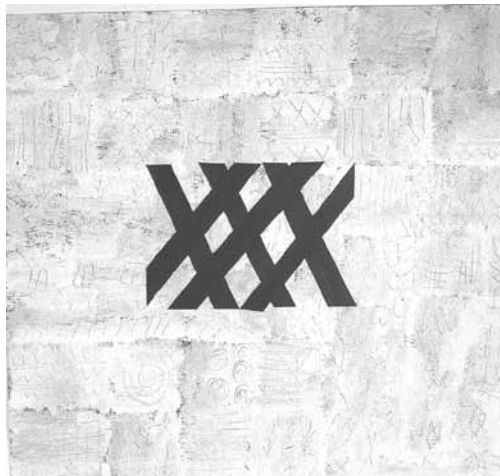
Neuvostoliitossa yhteiskunnallisista ongelmista kirjoitettiin suhteellisen paljon sanomalehdissä. Lähes aina kyse oli siitä, että virallisesti hyväksytyjen poliittisten ohjelmien käytännön toteutuksessa oli puutteita paikallisella tasolla. Itse poliittisia päätöksiä ei ollut mahdollista arvostella ja taustalla vaikuttavia rakenteellisia syitä ei mainittu. Syynä oli usein yksilö tai työyhteisö, joka ei kyennyt toteuttamaan puolueen linjaa kurittomuutensa tai kyvyttömyytensä vuoksi.

Aineistoni perusteella *glasnostin* aikana ongelmien käsittely julkisuudessa muuttui.¹ Vuonna 1987 käsiteltävien ongelmien ala oli laajentunut ja julkinen keskustelu oli vilkastunut. Kahden otosviikon aineistosta löytyy myös ongelmia, jotka eivät enää ratkea ainakaan niistä kertovissa lehtijutuissa siitä huolimatta, että ongelmiin on puututtu. Esimerkiksi *Izvestija* raportoi viljan varastoimisesta paljaan taivaan alla Kalugan alueella ja ongelmista paremman varaston rakentamisessa. Juttu päättyi näin: ”Kalugastroin hallintopäällikön allekirjoittama vastaus on lakoninen: Emme voi toimia, koska kohdetta ei ole sisällytetty rakennustöiden suun-

nitelmaan. Kenelle tämä tuottaa iloa? Ei kenellekään, paitsi ehkä kyyhkysille, ilmaista ruokaa on tarjolla.” (Izvestija 12.9.1987.) Lehtien palstoilla näkyi paljon ongelmia, jotka odottivat ratkaisua ja ratkaisun uskottiin löytyvän perestroikasta ja uudistuksista. Ilmapiiri oli optimistinen ja muutosten tuloksiin uskottiin.

Vuonna 1989 oli havaittavissa, ettei ongelmille löytynyt enää yhtä selviä ratkaisuja. Ongelmista kertovat jutut eivät päättäneet neuvostotapaan eli niitä ei päätetty kertomalla, että ’näin pitäisi muidenkin työskennellä’ (kun ongelmasta kertomiseen liittyi positiivisen esimerkin esittely) eikä vetoamalla siihen, että ’asiat on pantava kuntoon’. Jutun lopussa alkoi entistä useammin esiintyä kysymyksiä eikä ongelmalle löydetty enää ratkaisua puolueen päätöksen toimeenpanemisesta tai muiden paremman esimerkin seuraamisesta. Esimerkiksi sokeripulasta kertova juttu päättyi Petroskoissa ilmestyvässä *Leninskaja pravda* -lehdessä seuraavasti: ”Niinpä, päätös on tehty, mutta sitä ei panna toimeen. Se merkitsee, että sokerin ja tietojen ohella vastuullisten työntekijöiden tunnollisuus on meillä entisellä mallilla – siitä on pulaa. Kenelle tästä on hyötyä?” (Leninskaja pravda 10.9.1989.) Elintarvikkeiden sisältämien nitraattien määrää koskeva juttu päättyi kehotukseen taistella kuluttajien oikeuksien puolesta: ”Kuten näemme nitraattitarinassa ilmaantui uusi käänne. Ja se merkitsee, että meidän, kuluttajien, on välttämättä vielä vakavammin liittyä yhteen taistelussa oikeuksiemme puolesta.” (Leninskaja pravda 14.9.1989.) Yhtenäinen neuvostokansa oli hajoamassa ja lehdet asettuivat tukemaan lukijoitaan kuluttajina hallintokoneistoa vastaan.

Sokeripulan todellista syytä, alkoholinvas-taista kampanjaa ja siitä seurannutta pontikan keittoa, ei vielä vuonna 1989 mainittu. Myös suhtautuminen alkoholismiin syihin oli muuttunut: taustalla eivät enää olleet yksilölliset syyt ja yhteiskunnallisen valvonnan puute, vaan taloudelliset, sosiaaliset ja poliittiset selitykset olivat tulleet tilalle. Jopa ”puolueen johtavan roolin heikkous” mainittiin yhtenä syynä. (Afanasyev & Gilinskij 1994, 64–66.)

Igor Ganikovski: Merkki, 1997.

Tulevaisuuden uskoa heikensivät esimerkiksi seuraavanlaiset ilmaisut: ”kysymys siitä, riittääkö meille ensi vuodeksi perunaa ja mitä syödään talvella, jää toistaiseksi vaille vastausta” (Neuvosto-Karjala 13.9.1989) ja ”Todellisuus on sellainen, että tänään luottamus erilaisiin viranomaisiin on vahvasti horjunut ja monilla elämän alueilla ihmiset siirtyvät mahdollisimman suureen omavaraisuuteen” (Leninskaja pravda 14.9.1989). Vastaavia esimerkkejä löytää helposti myös valtakunnallisista lehdistä: ”Onko todella niin, että epätaloudellisuus toistuu jälleen kerran?” (Pravda 13.9.1989), ”Mutta kuka voittaa tässä hintapelissä? Ei ainakaan ostaja. Hänelle jää pelkästään – kukkaron nyörien helittäminen!” (Pravda 14.9.1989).

Vuonna 1991 yhteiskunnalliset ongelmat olivat jo kokonaan toisenlaisia: tavarapula ja elintarvikkeiden kortsisäänöstely, lakot, työttömyyden ilmaantuminen, hallintoelinten väliset kiistat. Itä-Euroopasta kertovat uutiset kertoivat, ettei enää haluta elää vanhaan tapaan (Pravda 10.4.1991). Omasta maasta uutiset kertoivat suvereenisuusjulistuksista ja konflikteista: yhdessä Pravdan tai *Izvestijan* numerossa saattoi olla raportteja useista aseellisista konflikteista eri puolilla maata: Georgiassa, Vuoristo-Karabahissa, Tadžikistanissa, Tšetšeniassa ja niin edelleen. Maa oli hajoamassa ja samanaikaisesti lukijoiden kirjeet todistivat tavarapulasta, jollaista ei ollut

nähty miesmuistiin. Demokratiaa, pluralismia ja suvereenisuutta vastustavat äänet olivat tulleet voimakkaammiksi (Pravda 15.4.1991), mutta se ei heikentänyt suvereenisuusvaatimuksia, pikemminkin päinvastoin.

Myös markkinat olivat tulleet lehtien sivuille. Esimerkiksi ensimmäinen ulkomaanvaluutan huutokauppa oli pidetty ja kurssit olivat nousseet kolminkertaisiksi virallisiin verrattuna (Izvestija 8.4.1991). Samalla uudenlaisia ongelmia oli syntynyt markkinoiden myötä. *Izvestija* raportoi työprikaatin päällikön vapauttamisesta. Hänet oli tuomittu sovhoosin varojen kavalluksesta, kun työprikaatille oli annettu tehtäväksi korjata satoa ja markkinoida se omalla vastuullaan. Sovhoosin saama tulo oli kuitenkin johdon mielestä liian pieni ja Vasja oli tuomittu vankilaan, vaikka markkinoista oli tullut hyväksytty osa taloudellista toimintaa ja vaikka maa näki nälkää. Lehti otsikoikin jutun: ”Maa näkee yhä nälkää, mutta Vasja ei istu enää.” (Izvestija 9.4.1991.) *Izvestijan* mukaan oli epä johdonmukaista, että kun maa näkee nälkää, vankilaan on joutunut ihminen, jonka toiminnan ansiosta markkinoille on tullut elintarvikkeita, joita ei muuten olisi korjattu lainkaan. Lehden mukaan asiassa ei pitäisi seurata vain lain kirjainta, vaan ”ottaa huomioon yhteiskunnallinen tilanne, terve järki ja taloudelliset välttämättömyydet”. Lehden johtopäätös oli, että mitä enemmän tulee yksityisviljelijöitä, sitä vähemmän aikaa tuhraantuu elintarvikejonoissa.

Toisaalta markkinoihin oli alettu suhtautua myös kielteisemmin: ”Jos tätä kaikkea kutsutaan muodostumassa oleviksi markkinasuhteiksi, mikä meitä odottaakaan tulevaisuudessa?” (Toimittaja V. Sidorovitš *Severnõi Kurjerissä* 14.9.1991).

Jos aikaisemmin julkisuudessa kuvatuille yhteiskunnallisille ongelmille oli löytynyt ainakin jonkinlainen ratkaisu, vuonna 1991 ratkaisua ei enää löytynyt, eikä sitä pyritty monissa julkaistuissa, ongelmista kertovissa jutuissa edes etsimään: ”Näyttää siltä, että tupakkapula jatkuu vielä kauan” (Neuvosto-Karjala 9.4.1991), ”On vaikea uskoa pitkäntähtäimen suunnitelmien to-

teutumiseen, kun ei ole varmuutta huomispäivästä” (Neuvosto-Karjala 13.4.1991), ”Kalenterissa on perestroikan seitsemäs vuosi, ja elämme vain entistä huonommin. Hintojen nousulaukka jatkuu, kauppojen hyllyt ovat yhä tyhjemmät, yhä useammin puhutaan lähestyvistä nälänhädästä” (Pravda 10.9.1991).

Hajottiko glasnost Neuvostoliiton?

Uudenlaiset asiat tulivat voimalla julkisuuteen *glasnostin* aikana. Paljastukset eivät koskeneet ainoastaan historiaa vaan myös neuvostoyhteiskunnan tilaa: ongelmista puhuttiin entistä avoimemmin eikä niille löydetty enää ratkaisua. Mielipiteiden moninaisuus ja voimakkaat keskustelut näkyivät lehtien palstoilla ja televisiossa, mutta erilaisten mielipiteiden esittäminen ei johtanut konsensukseen vaan lisääntyvään hajaannukseen (Shlapentokh 1990).

On kuitenkin todennäköistä, että jos talouden tila ja kehitys olisivat olleet parempia, ei keskustelun vapauttamisella olisi ollut samanlaista vaikutusta. Keskustelu ja aikaisempaa kielteisemmän kuvan antaminen yhteiskunnan tilasta heikensivät neuvostokansalaisten uskoa tulevaisuuteen samalla kun aikaisempi vakaa elämäntapa alkoi horjua tavarapulan pahenemisen myötä. Suuresta osasta mediaa tuli Paasilinnan mukaan ”propagandisti, agitaattori ja organisaattori – nyt itse järjestelmää vastaan” (1995a, 49).

Oma merkityksensä oli myös tiedotusvälineiden roolilla neuvostoyhteiskunnassa. Tiedotusvälineet olivat virallisen totuuden äänitorvia ja virallisen totuuden muuttumisella oli suurempi vaikutus kuin opposition tai ulkomaisilla tiedotusvälineillä olisi koskaan voinut olla. Hyvin kuvaava esimerkki lukijoiden reaktiosta saatiin, kun petroskoilainen *Leninskaja pravda* julkaisi 28.9.1989 viimeisen sivun kokonaan karjalaksi latinalaisin kirjaimin. Venäjänkielisenä selityksenä kerrottiin, että jokaisella kansalla on oltava oikeus omaan kieleen – riidoista ja sanoista on siirryttävä tekoihin. Samalla pyydettiin lukijoiden kommentteja asiasta.

Karjalankielinen sivu herättikin runsaasti huomiota ja kyselyitä: ”Sivu näytti epätavalliselta ja oudolta, niin että se sai aikaan odottamattoman vastakaiun. Päivänä jolloin lehti ilmestyi, puhelimet soivat taukoamatta. Lukijat olivat hämmentyneinä, suutuksissaan, he kiittivät, olivat kuohuksissaan, ilmaisivat huolestumisen, pyysivät selvittämään mitä on tapahtunut, miksi yksi sivu oli painettu muulla kielellä kuin venäjäksi” (Leninskaja pravda 3.10.1989). Lukijoiden reaktio kertoo hyvin kuvaavasti siitä, miten lehdessä tapahtuvien muutosten arveltiin heijastavan poliittisia muutoksia, tässä tapauksessa karjalan kielen aseman vahvistumista tai peräti virallistumista ja lehden muuttumista osaksi karjalankieliseksi.

Glasnostin aikaisessa julkisessa keskustelussa neuvostojärjestelmä alettiin yhä enemmän nähdä kielteisessä valossa (Connor 2003, 69). Entinen järjestelmä menetti uskottavuuttaan ja vaihtoehtoja etsittiin ulkomailta, usein enemmän ihanteellisista kuin todellisista malleista.

Tiedotusvälineiden neuvostoyhteiskunnassa olevalla roolilla oli keskeinen merkitys *glasnostin* seurauksille. Virallisten tiedotusvälineiden rooli oli tukea ja jopa kannustaa kritiikin esittämistä, sillä tiedotusvälineiden tehtävänä oli järjestelmän kehittäminen ja eteenpäin vieminen: näin ollen epäkohtia oli syytä tuoda julkisuuteen. Kritiikki oli mahdollista kuitenkin vain matalalla tasolla, sillä kun kritiikki nousee yleisemmälle tasolle, itse järjestelmä ja sen eliittien toiminta tulee analyysin ja torjunnan kohteeksi. Kroatialaisen Pavao Novoselin mukaan myös alemmalla tasolla järjestelmään kohdistuva kritiikki vahvisti kielteisiä asenteita hallitsevasta järjestelmästä ja sen ideologiasta ja vahvisti käsitystä siitä, että järjestelmän kaatuminen on mahdollista. Joukkotiedotusvälineet valmistivat kansalaisia aktiiviseen järjestelmän kaatamiseen. Keskeistä oli lisäksi eliittien hajanaisuus, osa johdosta käytti tiedotusvälineitä oman politiikkansa edistämiseen ja näin syntynyt kritiikki vanhoillisia voimia vastaan alkoi horjuttaa koko järjestelmää. (Novosel 1995, 15–16.)

Glasnostin aikana laajentunut kritiikki alkoi vahvistaa itseään. Kun kerran puolueen pääsihteeri puhui ongelmista ja puutteista, miksei lehdistökin voisi toimia samalla tavalla. Kun kritiikin julkaisemisesta ei tullut vaikeuksia, yhä uusia asioita voitiin ottaa julkisuuden kohteeksi. Toimittajat pyrkivät aktiivisesti laajentamaan julkisuuden rajoja (Downing 1996, 81).

Myös uudemmat venäläiset lehdistöhistoriat korostavat tiedotusvälineiden roolia neuvostojärjestelmän hajoamisessa. Tiedotusvälineissä käydyt keskustelut pyörivät periaatteellisen kysymyksen ympärillä: rakentaako markkina-suhteita sosialismin uudistamisen perustalta vai johtavatko markkinat kapitalistisiin tuotantosuhteisiin. Keskustelut eivät johtaneet ratkaisuun, mutta reformit etenivät samaan aikaan eivätkä tuottaneet haluttua tulosta. (Ovsepjan 2000, 237.)

Elokuun 1991 vallankaappausyrityksen torjunnassa julkisuudella oli keskeinen asema. Useat lehdet, esimerkiksi Petroskoissa ilmestynyt *Leninskaja Pravda*, julkaisivat poikkeustilakomitean tiedonannon, mutta myös Jeltsinin asetukset vallankaappauksen laittomuudesta. Poikkeustilakomitea kielsi joitakin lehtiä ilmestymästä. Tästä huolimatta kaksi itsenäistä radioasemaa ja liberaalit lehdet julkaisivat yhteisen uutistiedotteen nimellä *Obštšaja gazeta* (Yhteinen lehti). Myös CNN:llä ja muilla ulkomaisilla televisioasemilla oli merkitystä. Niitä katsottiin laajasti myös monilla pienemmillä paikkakunnilla. (McNair 1994, 120–121; Downing 1996, 127–128.)

Vallankaappausyrityksen kärsittyä tappion Venäjän viranomaiset ottivat haltuunsa entiset Neuvostoliitolle ja valtakunnallisille järjestöille kuuluneet tiedotusvälineet ja kirjapainot. Monet lehdet joutuivat rekisteröitymään uudelleen ja joitakin lehtiä lakkautettiin. Samoin television johto vaihdettiin.

Pääosa yhteiskuntajärjestelmän hajoamiskehityksestä tapahtui jo vuosina 1989–1990 ja vuonna 1991 tapahtunut varsinainen romahdus ja Neuvostoliiton lakkauttaminen ei tullut yllätyksenä enää kenellekään. *Glasnost* valmisti

kansalaisia neuvostojärjestelmän hajoamiseen ja sillä oli oma merkityksensä siinä, miten vähän puolustajia neuvostojärjestelmä lopulta sai. Uudesta ei ollut varmuutta, mutta vanhaan ei haluttu enää palata. Tämä näkyi vielä vuoden 1996 presidentin vaalien vaihtoehtojen esittämisessä julkisuudessa. Vaihtoehdot rajattiin kahteen,

Jeltsin tai kommunistit, sillä vaikka Jeltsinin kannatus oli matala, väestön enemmistö ei halunnut neuvosto-aikaa takaisin. On mahdollista, että tämä taktiikka lisäsi myös kommunistien kannatusta vaaleissa, mutta sen avulla varmistettiin Jeltsinin voitto.

Viitteet

1 Aineisto käsittää Petroskoissa ilmestyneiden *Leninskaja Pravdan* (myöhemmin *Severnyi Kurjer*) ja Neuvosto-Karjalan sekä valtakunnallisten *Izvestijan* ja *Pravdan* yhteiskunnal-

isia ongelmia käsittelevät jutut huhtikuun ja syyskuun toiselta viikolta vuosina 1985, 1987, 1989 ja 1991. Petroskoin aineistoa on käsitelty aikaisemmin (Pietiläinen 2002).

Lähteet

Afanasyev, Vyacheslav & Gilinskij, Yakov (1994), Alcohol, drugs and crime in the St. Petersburg press. – *Social Problems in Newspapers*. Ed. by Mikko Lagerspetz. Helsinki: NAD (NAD Publication n:o 28), 55–69.

Battle, John M. (1988), Uskorenie, Glasnost' and Perestroika: The Pattern of Reform under Gorbachev. – *Soviet Studies* 40:3, 367–384.

Baturin, Juri (2006), Neokontšennaja istorija glasnosti. – *Glasnost i žurnalistika 1985–2005*. Sost. Ja. N. Zasurski. Moskva: Gorbatšov-fond, 14–29.

Benn, David Wedgwood (1987), Glasnost in the Soviet Media: Liberalization or Public Relations? – *Journal of Communist Studies* 3:3, 267–276.

Connor, Walter D. (2003), Soviet Society, Public Attitudes, and the Perils of Gorbachev's Reforms: The Social Context of the End of the USSR. – *Journal of Cold War Studies* 5:4, 43–80.

Dejevsky, Mary (1989), Glasnost' and the Soviet Press. – *Culture and the Media in the USSR Today*. Eds. Julian Graffy & Geoffrey A. Hosking. Houndmills & London: Macmillan, 26–42.

Downing, John D.H. (1996), *Internationalizing Media Theory: Transition, Power, Culture. Reflections on Media in Russia, Poland and*

Hungary 1980-95. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.

Garrard, John (1991), The Challenge of Glasnost: Ogonek's Handling of Russian Antisemitism. – *Nationalities Papers* 19:2, 228–250.

Gaunt, Philip (1987), Developments in Soviet Journalism. – *Journalism Quarterly* 64:2-3, 526–532.

Gibbs, Joseph (1999), *Gorbachev's Glasnost: The Soviet Media in the First Phase of Perestroika*. College Station: Texas A&M University Press.

Gorbatšov, Mihail (2006), *Ponjat perestroiku... Potšemu eto važno seitšas*. Moskva: Albina Biznes Buks.

Hough, Jerry F. (1997), *Democratization and Revolution in the USSR, 1985–91*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Jensen, Linda (1993), The Press and Power in the Russian Federation. – *Journal of International Affairs* 47:1, 97–125.

Johno, Mitsuru (1996), Glasnost, publišnaja sfera i media: Analiz opospedovanija perestroiki. – *Japanese Slavic and East European Studies* 17, 41–52.

Krekola, Tamara (2000), The alternative press in St. Petersburg, 1987-1991. – *Russian Reports*.

- Studies in Post-Communist Transformation of Media and Journalism*. Eds. Jan Ekecrantz & Kerstin Olofsson. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 71–104.
- Lagerspetz, Mikko (1996), *Constructing Post-Communism: A Study in the Estonian Social Problems Discourse*. Turku: Turun yliopisto.
- Manaev, Oleg (1990), The Disagreeing Audience, New Criteria of Mass Media Effectiveness in the Process of the Democratization of the Soviet Society. – *Democratization of the Media*. Eds. Slavko Splichal, John Hochheimer & Karol Jakubowicz. Ljubljana: Communication and Culture Colloquia, 186–201.
- McNair, Brian (1989), Glasnost, Restructuring and the Soviet Media. – *Media, Culture and Society* 11:3, 327–350.
- McNair, Brian (1991), *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*. London & New York: Routledge.
- McNair, Brian (1994), Media in Post-Soviet Russia: An Overview. – *European Journal of Communication* 9:2, 115–135.
- Mickiewicz, Ellen (1997), *Changing Channels: Television and the Struggle for Power in Russia*. New York & Oxford: Oxford University Press.
- Novosel, Pavao (1995), The Iron Law of Communication. – *Glasnost and After*. Eds. David L. Paletz, Karol Jakubowicz, Pavao Novosel. Creskill (NJ): Hampton Press, 3–17.
- Ovsepjan, R. P. (1999), *Istorija novejše otetšestvennoi žurnalistiki*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta.
- Ovsepjan, R. P. (2000), *V labirintah istorii otetšestvennoi žurnalistiki*. Moskva: RIP-Holding.
- Paasilinna, Reino (1990), *Glasnost: Julkisuuspolitiikka ja sen ilmeneminen Neuvostoliiton joukkotiedotusjärjestelmässä*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Paasilinna, Reino (1995a), *Glasnost – Mediapommi Neuvostoliitossa 1985–1991*. Tampere: Acta Universitatis Tamperensis.
- Paasilinna, Reino (1995b), *Neuvostotelevisio pysähtyneisyyden ja glasnostin oloissa*. Helsinki: Yleisradio.
- Pietiläinen, Jukka (2002), *The Regional Newspaper in Post-Soviet Russia*. Tampere: Tampere University Press.
- Remington, Thomas (1989), A Socialist Pluralism of Opinions: Glasnost and Policy-Making under Gorbachev. – *The Russian Review* 48:3, 271–304.
- Schillinger, Elisabeth (1989), Two Moscow Dailies: Content Changes and Glasnost. – *Journalism Quarterly* 66:4, 828–835.
- Schillinger, Elisabeth & Porter, Catherine (1991), Glasnost and the Transformation of Moscow News. – *Journal of Communication* 41:2, 125–149.
- Shlapentokh, Vladimir (1990), Public opinion in Gorbachev's USSR: consensus and polarisation. – *Media, Culture and Society* 12:2, 153–174.
- Strovski, Dmitri (1998), *Istorija otetšestvennoi žurnalistiki novejšego perioda*. Jekaterinburg: Uralski gosudarstvennyi universitet.
- Vjazemski, E.E. & Jelisejeva, N.V. (2003), *SSSR – Rossija: Ot M.S. Gorbatšova do V.V. Putina 1985–2002*. Moskva: Stupeni.
- Yanov, Alexander (1988), Perestroika and Its American Critics. – *Slavic Review* 47:4, 716–725.
- Young, Marilyn J. & Launer, Michael K. (1991), Redefining Glasnost in the Soviet Media: The Recontextualization of Chernobyl. – *Journal of Communication* 41:2, 102–124.
- Yurchak, Alexei (2006), *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Zassoursky, Ivan (2004), *Media and Power in Post-Soviet Russia*. Armonk (N.Y.): M.E.Sharpe.